

FONETIKA, FONOLOGIYA, ORFOEPIYA HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

Muminova Dilnura Raxmatulla qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Menejment fakulteti tyutori

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tilshunoslikning asosiy bo'limlari fonetika, fonologiya haqida, hamda orfoepik qonuniyatlar haqida fikrlar berildi. Ushbu qonuniyatlar fransuz va o'zbek tilida qanday ko'rinishda bo'lishi o'zaro qiyos qilindi. Tillardagi fonetik holatlarning o'xshash va farqli tomonlariga, fonetikaning turlariga, vazifasiga qisqacha ta'rif berildi.*

Kalit so'zlar: *fonetika, fonologiya, unli tovush, undosh tovush, nutq tovushi, nutq apparatlari.*

Abstract: *In this article, the main branches of linguistics are phonetics, phonology, and orthoepic laws. The French and Uzbek languages of these laws were compared. Similar and different sides of phonetic situations in languages, types and functions of phonetics were briefly described.*

Key words: *phonetics, phonology, vowel sound, consonant sound, speech sound, speech apparatus.*

Аннотация: *В данной статье основными разделами языкознания являются фонетика, фонология и орфоэпические законы. Были сопоставлены французский и узбекский языки этих законов. Кратко описаны сходные и разные стороны фонетических ситуаций в языках, виды и функции фонетики.*

Ключевые слова: *фонетика, фонология, гласный звук, согласный звук, звук речи, речевой аппарат.*

Fonetika – bu tovushning barcha fizik xususiyatlarini (akustik, artikulyar va pertseptiv) tavsiflashga qaratilgan tilshunoslikning katta bo'limidir. Barcha fonetik farqlarni hisobga olgan holda, u boshqa tovushlarga ya'ni tabiatda uchrovchi tabiiy tovushlarga emas, balki nutq tovushlariga qiziqadi. Nutq tovushlari ustida eksperimentlar o'tkazadi. Tovushlarning unli va undoshga, portlovchi yoki sirg'aluvchiga, jarangli va jarangsiz tovushlarga ajratilishi ham bevosita fonetik eksperimentlar natijasidir. Qolaversa, fonetik tovush hodisalari ham fonetikada tahlil qilinadi. Shu boisdan ham boshqa hech qanday mayda bo'lakka bo'linmaydigan nutq birligi sifatida nutq tovushlari belgilanadi. Tovush – nutqning fonetik jihatdan bo'linmaydigan (fonema bundan mustasno) biriigi. Tovush so'z vagrammatik ko'tsatkichlami shakllantirar ekan, uning so'z ma'nolarini farqlashda xizmat qiladigan turi fonema deb ataladi. Tovush nutq organlari orqali talaffuz qilinib (analiz qilinib), quloq orqali eshitiladigan (sintez qilinadigan) til hodisasidir. Nutq tovushlarining eng asosiy jihati ular nutq apparatlarining harakati natijasida paydo bo'lishidir. Nutq

tovushlarining hosil bo'lishida faol ishtirok etgan organizmlar – nutq apparati deyiladi. Bularga til, lab, tish, o'pka, burun bo'shlig'i, tog'aylar, un paychalari va bo'g'iz bo'shlig'ini misol qilish mumkin. Ushbu xususiyatlar tufayli biz eng kichik fonik segmentlarning grafik transkripsiyasini tuzatishimiz mumkin. Nutqdagi tovushlar fonetikada o'rganilsa, fonema fonologiyada o'rganiladi. Fonema va tovush bir-biridan farqlanuvchi birliklardir. Fonetika bo'limida nafaqat tovushlar, fonetik hodisalar, urg'u, takt, bo'g'in, segment va ustsegment birliklar ham tahlil qilinadi. Biroq barcha tillargi fonetik jihatlar o'zaro farqlidir. Ularning birlashtiruvchi va farqlovchi jihatlari ham mavjud. Buning uchun biz barcha tillardagi fonemalarni transkripsiya qilish imkonini beruvchi universal vosita bo'lgan Xalqaro fonetik alifbodan (IPA) foydalanamiz. Shuning uchun fonetika individual va geografik o'zgarishlarni hisobga olgan holda tovushlarni idrok etish va artikulyatsiyasi tafsilotlarini yozib olish imkonini beradi. Fonetika ikkiga bo'linadi: umumiy va xususiy fonetika. Fonetika tilning tovush tizimini qaysi jihatdan o'rganishi (maqsadi) nuqtayi nazaridan quyidagi turlarga bo'linadi: umumiy fonetika; tarixiy (diaxron) fonetika; tasviriy (sinxron) fonetika; qiyosiy fonetika; eksperimental fonetika. Umumiy fonetikada barcha tillarga aloqador fonetik jihatlarga e'tibor berilsa, xususiy fonetikada ma'lum bir tilga tegishli fonetika haqida fikr yuritiladi. Fransuz tiliga xos fonetik xususiyatlar sifatida urg'usiz, ayniqsa, so'z oxiridagi unllarning reduksiyasi, urg'uning asosan so'nggi bo'g'inga tushishi, urg'u ta'sirida unllarning o'zgarishi, unllar o'rtasidagi va so'z oxiridagi undoshlarning tushib qolishi va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Fransuz tilida 26 harf bo'lib, bunda fransuz tili fonetikasida tovushlar soni 35 ta, 20 undosh tovush, 15 unli tovushlar bo'lib undan 3 tasi yarim unli, yarim undoshdir. Undosh tovushlar deyarli yumshoq talaffuz qilinmaydi. Masalan: tir, téléphone, directeur. So'z va gap oxiridagi undosh tovushlar hech qachon yumshoq talaffuz qilinmaydi: Elles sont très nettes. La plage. La parade. Arabe. Unli tovushlar esa ochiq, oydin, to'liq talaffuz qilinadi hamda musiqiy ohangga ega. O'zbek tilida fransuz tilidan farqli ravishda 29 ta harf, bitta belgi (tutuq belgisi) hamda 30 ta tovush mavjud. Shulardan 6 tasi unli va qolganlari undosh tovushlar. O'zbek tilida yarim yarim unli va yarim undosh tovushlar mavjud emas. O'zbek tilida qisqa va keng unllar fransuz tilida ham mavjud emas. Ushbu qiyosdan ham ravshanlashadiki, barcha tillar fonetikasida farqlar katta. Ayniqsa, qiyoslanayotgan tillar qardosh tillar bo'lmasa, qardosh tillar qiyoslansa, ularda birlashtiruvchi belgilar ko'proq chiqadi. Har qanday fonetik holat va fonetik biriik fonologik ahamiyatga ega bo'lgandagijna ijtimoiy vazifani bajaradi va mustaqil fonema bo'la oladi. Masalan, bir va ber so'zlarining turii ma'noga egaligi / va e unllarining farqigagina asoslangan: har ikkisi ham old qator unli bo'lib, lablanmagan; farqlovchi belgi bitta, ya'ni i ning to r rezonatoriilligi², e ning esa o'rta rezonatoriilligidir. O 'zbek tilidagi 6 unlining o'zaro farqi ba'zan bir fonologik belgiga, ba'zan 2 yoki 3 fonologik belgiga asoslangan bo'ladi. a va o unllarining farqi 2 fonologik belgiga asoslangan: a - old qator va lablanmagan, o esa orqa qator va

lablangan. / va ol unlilarining munosabati ham xuddi shunday. Bundan tashqari i tor, o' esa o'rta keng rezonatorli. O va i ning farqlanishida ham hamma fonologik belgi qatnashadi: i - old qator, tor rezonatorli, lablanmagan, o esa orqa qator, keng rezonatorli, lablangan. Farqlovchi belgilarqancha ko'p b o 'lsa, ulaming neytrallashuvi (farqining yo'qolishi) shuncha kam uchraydi, va, aksincha, farqlar qancha kam bo'lsa, neytrallashuv ko'p uchraydi. Masalan, i ning o bilan neytrallashuvi deyarli uchram aydi. E ning i bilan neytrallashuvi tabiiy, chunki ulaming farqi bir belgiga asoslangan. O ' bilan u ham bir belgi asosida farqlanishi tufayli ba'zi shevalarda sonor undosh oldida neytrallashadi. Masalan, ko'l – kul. Fonologiyaning maqsadi lingvistik aloqa tizimidagi til tovushlarini funktsional o'rganishdir. U tovushlarning nutqda qanday ishlatilishini o'rganadi. Fonetikadan farqli o'laroq, u har bir tilga xosdir va u faqat o'ziga xos qiymatga ega variantlarni saqlab qoladi. Garchi bu ikki tushuncha butunlay qarama-qarshi bo'lib ko'rinsa-da, ular juda yaqin va bir-birini to'ldiradi. Ular til ishlab chiqarishni o'rganishga imkon beradi. Yangi tilni o'rganishda fonetik fonologik soha ayniqsa muhimdir, chunki faqat yaxshi fonetik asoslarga ega bo'lish orqali biz o'rganilgan tilni to'g'ri talaffuz qilishimiz mumkin.

Talaffuzga kelsak, bu til tovushlarini, til tovushlarini bo'g'inda, so'zda, so'zlashuv zanjirida, qo'llanishga mos ravishda ifodalash usuli sifatida aniqlanadi. Ushbu kontekstda foydalanish "standart" frantsuz tiliga mos keladi, ya'ni Ile-de-Franceda gapiradigan va talaffuz qilinadigan frantsuz tiliga mos keladi. O'zbek tilida ham talaffuz me'yorlari mavjud bo'lib, orfoepiya bo'limi to'g'ri talaffuz bilan shug'illanadi. Orfoepiya fonetikaning uzviy bir qismidir. Orfo – yunoncha to'g'ri, epiya - so'zlam oq ma'nosini bildirib, umumxalq uchun qabul qilingan so'zlashuv qoidalari yig'indisidir. Orfoepiya me'yoriariga ehtiyoj, eng awalo, ayrim so'z va affikslaming shevalararo turli muqobillari mavjudligi, shuningdek, so'z qismlarining birikishi, tovushlaming o'zaro ta'siri, nutqdagi o'zgarishidan kelib chiqadi. Masalan, so'zning oxirgi bo'g'inida u unlisi bo'lsa yoki v undoshi bilan tugasa, ushbu so'zga -illa yasovchisi qo'shilsa, mazkur qo'shimcha ulla deb talaffuz qilinadi va shunday yoziladi. M: g'uv + illa = guvulla va h,k. To'g'ri talaffuz – og'zaki muloqotni o'zlashtirishning muhim jihati. Og'zaki ifoda tilni bilishning muhim elementlaridan biri bo'lganligi sababli, noto'g'ri talaffuz suhbatdoshlarimiz tomonidan tushunishga va shuningdek, umuman og'zaki muloqotga xalaqit berishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin. Shuning uchun talaffuzni yaxshi bilish tilni bilishning asosiy elementlaridan birini tashkil qiladi. Noto'g'ri talaffuz natijasida ayrim so'zlarda ma'no o'zgarib ketishi ham mumkin.

Xulosa qilib aytganda, fonetika, fonologiya, orfoepiya va orfofrafiya chambarchas bog'liq sohalar va yo'nalishlardir. Ulardagi qoidalar bir-biriga zanjirsimon aloqador. Eng ahamiyatli jihati bu bo'limlar birliklaridan tilshunoslikning boshqa barcha bo'lim va yo'nalishlari ham material oladi, undan foydalanadi.

FOYDALANILGAN ADABYOTLAR

1. "Fransuz tili" O'zME. F-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. ↑ "Les francophones dans le monde"
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка, пер. с франс., М., 1955;
4. Балли Ш., Французская стилистика, пер. с франс., М., 1961;
5. Реферовская Е. А., Формирование романских литературных языков. Французский язык, Л., 1980;
6. Гак В.Г., Теоретическая грамматика французского языка, ч. I-II, М., 1986.
7. Léon P., Phonétique du FLE : prononciation : de la lettre au son, Paris, A . Colin, 2009, p. 5.
8. Суq, J.-P. & Gruca, I., Cours de didactique du français langue étrangère, Presses universitaires de Grenoble, 2017, p. 82-86
9. O'razboyeva Sh. Fransuz tilida unli va undosh tovushlar talaffuzida bog'lanishlar hosil bo'lishi. "Science and Education" Scientific Journal / Impact Factor 3,848 (SJIF) February 2023 / Volume 4 Issue 2
10. <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/13687>